

Emlékképek a fiatal Gerelyesről

(Részlet a főszerkesztőnek írt levélből)

„... az emlékeim papírra vetése közben jövök rá, hogy Gerelyes Endre – amögött a... végül is vagány... férfi hős mögött, amit írásaiban mutatott – magánemberként egy igen-igen töprengő (s nemcsak az éjszakáról, mint egyik könyve, a vakokról szóló mondja), a történetet minden oldalról körüljáró, de az idő lényegével mégsem a legjobban találkozó ember volt. A blőd poénokra kihegyezett társasági hangulatot idézem, egyre világosabb, hogy a bolondozások mögött fájdalom, az alkotói feszültségek kényszeres feloldásának szükséglete volt. Az a korosztály szinte mindenről „megcsavarva” beszélt – az volt számára a humor. Illő volt bohócnak lenni a társaságban.

Gerelyes magát tette a helyzetek szenvedő hőségévé az írásaiban – s ez tisztességes. Hogy a „jobb minőség” – a Gerelyes-hős – „legyőzeti magát” (mindjárt a Kilenc-perc ökölvívó-novellában), hiába ünnepelték benne a szocialista humanizmust, hát... nem jó megoldás. S mintha a köznapi bolondozások „megcsavarása” ütne át a komolynak veendő íráson.

A példázat – idegesítő. Gerelyes – túl jó volt...”

Ez az emlékezés az 1963–64 körüli éveket eleveníti fel, amikor Gerelyes Endre már ünnepelt novellista, Budapesten él, be-bejár az Egyetemi Lapok szerkesztőségébe, s ott nekem is van módon találkozni vele. Soha nem szólítottam Bandinak vagy Endrének, vagy ha nem volt ott, nem kérdeztem rá a keresztnevével. Annyi biztos, hogy a szerkesztőségben előbb-utóbb valaki kutatni kezdte: „Hol van Gerelyes?”

(Mindjárt félbe kell szakítanom magam. Ugyanis Gerelyesről – évekkel később – egy kritikus-közíró a sajtóban megkérdezte, hogy hol van Gerelyes. Ezen azt értette, hogy hosszú ideje nincs jelen az irodalomban valami tőle elvárt magas színvonalú művel – azt hiszem, már utolsó könyvei egyikén dolgozott – s Gerelyes a kérdésre azt válaszolta, hogy „Itt vagyok egy lágymányosi presszóban és írok...” Hát ez a „Hol van Gerelyes?” nem tudni, mi módon szivárgott át évekkel későbbre – a kritikus nem ismerte az egyetemi lapokbéli társaságot –, mindenesetre a mondat a szerkesztőségben született. B. Éva szerkesztő, Á. János felelősszerkesztő, Baranyi Feri versszerkesztő, Simonffy András prózaszerkesztő hangján szólal meg emlékeimben.)

Gerelyes aztán megjött, betöltötte a neki fenntartott helyet, s olyankor „megérlelődött” a nap értelme. Gerelyesről jó volt beszélni, jó volt rá várni, jó volt leülni az asztalhoz, jó volt hallgatni, jó volt nagyokat nevetni vele és a többiekkel. Bort ittunk lapzárta után. Ezt B. Éva „brügecsinek” nevezte, s úgy rémlik, hogy Fejes Endre Rozsdatemetőjében hívják így a saját termésű bort, szóval – a nem pontosan idézett emlékeim azonosításához ez is segíthet, hogy akkor a Fejes-regény már közismert volt. A „brügecsit” az ELTE jogi kar portása árusította – az Egyetemi Lapok a jogi kar hátsó részében volt, két kis szoba – s amíg tartott, azt ittunk zsebből összeadott forintok árán. Ha, nem „brügecsit”, akkor palackos rizlinget. A dugókat egy igen

hosszú zsinórra felfűzve a felelős szerkesztő széke fölött a falról indítva körülvezették a falon, a két kis szobát elválasztó ajtó felsősarkán, mint valami villanyvezetéket átvitték az első szobába, ott is körül, majd az ajtót kikerülve vissza a belső szobába... Szépen gyarapodott. Amikor 1965 nyarán búcsút mondtam, már legalább háromszor-négyszer körbeírta a dugó-„gyöngysor” a két szobát.

Volt egy kék kord-zakója. Sötétkék. Mellzsebében tollak. Többnyire ezt a zakót hordta. Inget, kigombolt nyakkal. Ha már a ruházatát írom le, eszembe jut, amint egyszer – azt hiszem, május volt – ingben, jobb tenyerével könyveket a csípőjéhez szorítva, nyakát behúzza esőben igyekezett a Puskin-mozi felé, s amint a járdáról átintgettünk neki, visszakiabált, hogy Edittel, a feleségével van randevúja, moziba mennek. Gerelyes akkoriban Budán egy általános iskolában tanított.

Az Egyetemi Lapokhoz belépve karján orkán-kabátot tartott. Nem vagyok biztos a dátumokban, de ez az orkán-dolog – magyarázatot kér. Azokban az években már ki lehetett utazni Ausztriába, s ott orkán-kabátot venni. Aki nem élte át, elhinni sem fogja, mit jelentett, ha valakinek volt orkánkabátja. Egy örületben élt az ország. Először a barnás színű orkánok jelentek meg, aztán később a kékes színűek. Akinek volt, napsütésben is a karján hordta, hátha eső lesz, vagy ha nem lesz eső, legalább jól megbámulja őt mindenki, akinek még nincsen.

És Gerelyesnek volt. Volt neki orkánja... S aztán, amikor a belső kis szobában odaült a dohányzó asztal körüli egyik fotelbe, rágyújtott, s felhangzott szájáról az az utánozhatatlan – csak kicsit palócozó – „Apám, ez haláli...” akkor már mindenki odahúzódott hozzá, hallgatni, mit mesél Gerelyes.

Nem tudom, mit mesélt, nem emlékszem, a hangulatra emlékszem. Hogy néha közbe is lehetett szólni, szójátékok formájában kicsavarni azt, amit a másik mondott, lehetett vicceket mesélni, de az mindig érdekesebb volt, hogy mi történt Gerelyessel. Egy alkalommal egy Gerelyes-sztori utójátékának voltam a tanúja. Úgy rémlik, hogy Baranyi Feri jókedvű társaságában érkezett Gerelyes a szerkesztőségbe, s Ferit úgy ünnepelték, mint valami megszabadítót. Az előzmények...

Mesélték, hogy egyik délelőtt csöngött a telefon a szerkesztőségben. Talán Soma vette fel. (Ő humoreszkeket írt akkoriban.)

– (a vonalban Gerelyes) „...Edit azt mondta reggel, hogy fiam, itt egy százas, estig ne lássalak, mert itt most nagytakarítás lesz, s ne légy láb alatt.”

– S ettől vagy ilyen szomorú?

– Apám, nem ezért vagyok szomorú. S nem is vagyok szomorú.

– Mi a baj?

– Baj nincs.

– S hát?

– Csak az, hogy már nincs meg a százas.

– Bandi, honnan telefonálsz?

– A Keleti pályaudvar büféséből. Kölcsön tantusszal.

– Majd valaki elmegy érted.

– Nem majd, hanem azonnal. S hozzon pénzt is. Mert a százast nem itt költöttem el, hanem még előbb...

Persze – anekdota. Mint még annyi más. Gerelyes azonban az ilyen kis történetkéket hagyta élni. Amikor aztán Baranyi Ferivel – ha ugyan vele? – megérkezett a szerkesztőségbe, a történetet már annyi változatban mesélte ez is, az is,

hogyan az egészből csak egy vált fontossá: minél több humort facsarni az alaptörténetből. Van most egy gyanúm – bizonyára az történt, hogy Gerelyes a százast utcai koldusnak adta – Gerelyes ugyanis mindig nagyvonalú volt – s aztán kitalálta ezt a sztorit. Mert... így érdekesebb...

S eszembe jut az is, hogy Raszkolnyikov valami húsz rubelt – nagy összeg – ad Marmeladov özvegyének miközben ő maga éhez és nélkülöz. (A Bűn és bűnhődés hőse Raszkolnyikov. De hiszen Gerelyesék ezen a regényen is nevelődtek.) Mindenesetre a Kilenc perc ökölvívója, aki megsajnálja az ellenfelét, s hagyja kiütni magát a ringben (hadd higgye a fiú babája, hogy az ő „sráca” jobb), ami végül is – nem jó. Gondoljuk el: a jobb minőség önként adja nyakát a gyengébb alá? S túlzóan. Végső összegzésben: Gerelyes – a mártír? Az önfeláldozó? Hm. Tanulságos. Valami tiltakozik bennem ellene.

Gerelyes – később – rátalált önmaga „lovag-szerepére”. Későbbi regényében. Így már más. Eljátszania az ideális hőst, a lovagot, igen jó volt neki. Az, hogy egy író milyen alakokban „képzeli el magát”, azt hiszem, nagyon fontos. (Akár még úgy is, hogy „Bováryné én vagyok” – utalva a szerepjátszás szabad lehetőségeire.) Egyszóval az nem véletlen, hogy ki milyen figurába „öltözik”, kit lelkesít belülről. Ilyenkor néha az író első személyű elbeszélésmódot alkalmaz. Gerelyes a lovag-szerepben egy számára lélektanilag – hogy úgy mondjam – „jogos” szerepet vett magára.

Elképzeli és megírja Lancelotot, a „kerekasztal lovagjai” hőst. (Ez esetben a kerekasztalnak nincs köze a szerkesztőségi dohányzóasztalhoz. Bocsánat a számon most megjelent ferde mosolyért.) Mondom, én lélektani következetességet találok Raszkolnyikov és az ökölvívó közt. Sőt! Eszembe jut egy Gorkij-novella. A Cselkas. Cselkas, a tengerparti vagány csónakkal jár lopni éjszakánként. Egy alkalommal társnak – bűntársnak – fogad fel egy zöldfülű falusi legényt, aki még nem sokat tud a csibésztársadalom szokásairól, de nagy mohóság él benne a zsákmány iránt. Sikerül a tolvajlás. Cselkast szórakoztatja a fiú elemi mohósága – és neki adja az egész cuccot. Lemond a részéről.

Gerelyes a lovag-figurában élte meg jogos önazonosságát, az idealizált hősből, a jótevőből, a harcosból. Az, hogy a rang kötelez – Noblesse oblige – Gerelyes-lovag viselkedésében már akkor jelen volt, amikor a Kilenc percet írta. (Újabb ötlettem: azzal a különbséggel, hogy míg például a koldusnak Szent Márton a köpenye felét adja, karddal kettéhasítva, Gerelyes nem feleztet, ő odaadja... az egész... száz forintot. Vagy éppen a férfiúi hiúságát – az ökölvívó figurájában.)

Jóakaratot kérek, amikor így egybeszövöm a civil és az író cselekedeteit, mert azért, ugye „Bováryné mégsem én vagyok” – tehát feltételesen, megengedőleg szabad fogadni a személyes élet és a megírt történetek ilyen hasonlóságait, de... mérget venni azért nem kell rá. S mindeközben érdekes tudni, hogy Gerelyes Hemingway írói alkatát próbálgatta magára a legszívesebben. S volt is ebben valami. Talán a „mutatvány” iránti hajlam. A „kiállítás”, az egyenesség. A jó értelemben vett vagányság. (Én az „orosz párhuzamot” is fontosnak érzem.)

Érdekes egyébként ez a „lovag-szerep” más összefüggésben is. „...én lovagi kézzel becézném, jól elidőzve a formán,... a nagyasszonyt tajtékká lovagolnám...” – írta Nagy László, aki ilyen lovagnak képzelte magát. S Gerelyes? Micsoda különbség! Gerelyes – azt kell mondjam – a gáncs nélküli lovag, az erkölcsös, a gyámolító. Gerelyes

nem adja az erőszak izgalmát, hanem annak mintegy az elemzését, a tanulmányozását. Igaz, megoldaná – ha, ha... különös a maga korában. Az 1960-as években.

Van egy szép kifejezésünk. „Kenyeres pajtás”. Az egykenyéren élők, akik mindent megosztanak egymással. Gyökere nem a bűnözőtársadalom, hanem a szegénylegény-sors, ami fontos különbség. (Azt hiszem, hogy Nagy László ilyen magyar történelmi szegénylegény-sorsból képzeletileg magát zord lovagnak. Ám az övé inkább játék, barbár tréfa, míg Gerelyes lovagsága eleven húsba vág. A sajátjába.)

Fejes Endre *A hazudós*-a is szépíti a valóságot, hát még a *Jó estét nyár, jó estét szerelem!* hőse. Amikor egy hős „beköltözik” a saját szépítéseibe, a saját konfabulációiba, létrejön az örök mese varázslata.

Gerelyes nagy mesélő. Ám a Kilenc perc végső tanulsága mégsem hagyja békén az ember érzékét. A novella hőse tulajdonképpen új választás elé állította a nézőtérre ülő nőt, azaz, fogja-e választani a vesztes hőst? Észreveszi-e a szívével, micsoda önkínzó játékot folytatnak itt őerte? Ha elfogadja a kézfelmutatással kihirdetett győztest – „ha olyan, az ügyes látszattal megalkuvó” –, akkor nem is elég okos, nem is szeret eléggé, nem is alkalmas társnak egy olyan erkölcsi győztes mellé, aki látszólag veszít a pontozáskor. Gerelyes borotvaélen játszik. Ilyen örültségre éppen a szerelem képes. A „jobb minőség” magányos marad. (S majd megkeresi őt a hozzá illő másik „jó minőség” – más nő alakjában.)

Az eljátszott figura és az élet alakja – más. Nincs vagy nem úgy van közük egymáshoz. Az igazságérzet azonban szívesen hozzáteszi, micsoda vonzó, szép asszonya volt Gerelyesnek Edit, aki végképp kívül van a novella képzetkörein. (S aki a szerkesztőségi „kerekasztalnál” – emlékeim szerint soha meg sem fordult.)

...Lám, mégis „kerekasztalnak” kívánja neveztetni magát az a szerkesztőségi dohányzó asztal. Bocsánat érte. Összekeverni őket – humor. Sok minden hozzátartozott azokhoz a szerkesztőségi játékokhoz. Egyik szép dokumentuma az a Baranyi-vers (hiszen Gerelyes legközelebbi barátja Feri volt), amelyben a költő megírja, hogy pénzelőleget vettek fel, hogy majd leutaznak Pécsre a balerinákhoz, s írnak róluk egy szép riportot. A pályaudvari restiig eljutottak. A pénz elfogyott. Úgy döntöttek tehát, hogy jobb volna, ha inkább a balerinák írnának riportot örőlük. Mint a vers visszatérő sorai idézik a két hőst: „én... és a nők fejedelme /, Gerelyes Endre.”

Anekdota, anekdota...

Gerelyes lovag-figurája sem Toldi, sem Don Quijote, hanem Arthur király lovagja.

A szerkesztőségi játékok közt voltak szójátékok. Ez úgy perdült, mint az ötlet-roham (a brémsztorming), de noha nem elhatározás után. Elhangzott egy szó, s valaki kibökte, hogy az a szó benne mit vált ki.

Egyszer Gerelyes II. Rákóczi Ferencről beszélt. Gerelyes történelem szakos volt, s figyelemre méltó elemzést nyújtott Rákóczi külpolitikájáról. Majd (játék a játékban), egyszer csak hangot vált, s azt mondja: „... hát most képzeljétek el, hogy ez a gazdag francia király nem akart segíteni szegény Rákóczinak...” (A dolog ilyen leegyszerűsítése már nevetéseket csiholt.) Valaki erre: „Ja, az a Burbon, mi?” Más: „Nem Burbon, hanem Burgony...” Nevetés körös-körül. Más: „Borzsony”. Más: „Hogyan, „Börzsöny!” Más: „Az az... az a burguá, az a roá”. Más: „Koá? Moá?” Más: „Oá-oá!”

Istenem, hogy mi volt ott ebben olyan humoros? S még később is, hogy bökverset írtam róla, amit a Palócföld közölt. Közös bohóckodások emlékével... ezt írtam az ajánlásba.

Ma nem ismerem asztaltársaságot, amelyben ilyen fel nem tartóztathatóan tör föl ez a bizonyos késztetés, a bolondozásra való hajlam szenzációs virága, virágbokrétája. A kompjúterizált világ „csetelései” – egészen más. A baráti beszélgetések pedig – élőben – csendesek, bensőségesek, tűnődők. Bár lehet, hogy csak az idő múlása tett ilyenné, komolyabbá mindent.

Egyszer egy lakáson, baráti társaságban – Gerelyes akkor már nem volt köztünk – a háziasszony nagy üvegtállal lépett a szobába, s a jobbra-balra üldögélő társaságnak így mutatta be az ételt: „Marinírozott hal, korianderrel, ecettel, délszaki fűszerekkel, magyar hagymával... két napig hűtőben érlelve... Jó étvágyat, szedjete!”

Ijedt csend követte. (Máris kezdődött a játék.) Egyesek heherésztek.

– Hogy mi? – szólalt meg udvariasan egyikünk (Alakul a játék.)

– Hogy-hogy mi? – kérdez vissza a háziasszony.

– Az a mandarin vagy mi...

– Marinírozott...

– Jó, jó, de mit? Mit maninírozott? (Ekkor tör ki az első iszonyú nevetés.)

– Nem maninírozott, te, te műveletlen. Marinírozott. Igaz?

– Az. Manikűrözött. Kőrözött.

– Kondírozott...

– Radírozott...

– Fasírozott...

– Kasírozott...

(Leírva ez nem úgy hat.) Egyesek már azért könyörögtek, hogy hagyják abba. Volt, aki a veséjét fogta, fuldoklott, de záporoztak tovább a „fakírozott”, a „hazardírozott...”, a „marinénizett”...

Azért jöttünk össze, hogy Gerelyes emlékét idézzük. Akkoriban állították fel mellszobrát Salgótarjánban.

... A társaság nem akart lecsillapodni. S mintha – Gerelyes megbocsátó mosolya lebegett volna fölöttünk. Edit pedig: „javíthatatlanok...”